

La formació dels primers escolapis a Catalunya (1683-1742)

Joan Florensa i Parés

La primera fundació d'un col·legi de l'Escola Pia a terres catalanes tingué lloc el 1683 a la població de Moià: un petit grup d'escolapis napolitans obriren aquella primera casa, de Nàpols no pogueren venir més religiosos, i el pare general encarregà les fundacions del Principat a la província escolàpia de Sardenya, que envià religiosos per atendre la casa de Moià i les altres que s'anaren fundant: Oliana (1690), Balaguer (1699), Castellbò (1709), Puigcerdà (1728), Igualada (1732) i Mataró (1737). Però a la consciència de tots hi havia la idea que calien vocacions aquí, és a dir, que era inqüestionable la necessitat de crear una Escola Pia autòctona amb religiosos nascuts al Principat.¹

L'autonomia no arribà fins al 1742: els quasi seixanta anys de camí intermedi suposaren la dependència de diversos superiors forans, tema al qual ara no entraré i que ja ha estat estudiat diverses vegades. Dintre d'aquests anys de dependència intentaré donar una visió de com es treballà a Catalunya per a formar els escolapis com mestres, i deixaré altres aspectes.

Crec que és la primera vegada que hom intenta aquest estudi de front; la bibliografia, doncs, és nul·la i les fonts, escassíssimes; només trobem alguna referència en documentació indirecta. De totes maneres, val la pena intentar una primera visió del programa i la realitat de la formació d'uns mestres.

¹ Sobre aquesta qüestió de les vocacions autòctones vaig publicar un article a *Analecta Calanctiana*, juliol-desembre de 1984, núm. 52, pàg. 585-609.

L'únic estudi sobre juniorats és de György Sántha: *Ensayos críticos*, Salamanca 1976, pàg. 284-319.

Les fonts legislatives

Per a la temàtica que analitzem tenim dues normatives fonamentals: les Constitucions de l'Orde, escrites pel seu fundador, aleshores el venerable Josep Calassanç, i el *Methodus* o *Ratio Studiorum*, aprovat al Capítol General de 1718.² Entre les dues lleis hi ha una diferència ben important per al que ens afecta: les Constitucions (capítol X de la II part) diuen que els estudiants es repartiran per les diferents cases i a cada una n'hi haurà almenys dos; en canvi, la *Ratio* ordena la creació de cases destinades als estudiants (que al Principat anomenem juniorats). De totes maneres, no veig pas que la realitat fos diferent a partir de 1718; tal vegada la fundació de Mataró va fer-se amb aquesta intenció, però sempre hi havia estudiants a altres cases. De manera que no crec necessari prendre aquesta data com a punt de divisió, sinó que podem analitzar cada moment prescindint-ne. El pare Llogari Picanyol afirma que no hi ha cases fixes per als júniorats fins el 1742, any que supera el termini que ens hem assenyalat.³

Estudis durant el noviciat

Les Constitucions diuen que durant el segon any de noviciat poden estudiar Doctrina Cristiana, Cal·ligrafia i Aritmètica, posant especial accent en el mètode i la manera d'ensenyar aquestes matèries.

El pare general escriu des de Roma al pare Marino Spina, napolità que és superior de Mojà, que també pot ensenyar als novicis Gramàtica i Retòrica no sols durant el segon any de noviciat, sinó fins i tot en el primer any, afegint «*come si prattica ora in tutta la Religione*».⁴ La carta està datada a Roma el 10 de gener de 1688, i entre el 13 d'abril i el 25 de desembre de l'any anterior, 1687, havien professat els tres primers escolapis catalans; la carta sembla indicar, doncs, una rectificació del que s'ha fet amb aquests primers novicis.

Sota el guiatge del mestre corresponent dedicaven una hora al matí i una altra a la tarda a l'ensenyament pràctic a l'escola dels més petits, és a dir, de llegir, escriure i comptar. El pare Josep Font explicarà que va dedicar-se a l'escola des de la seva arribada a Mojà.⁵

Aquesta pràctica al costat del mestre era el que els ensenyava el mètode i l'habilitat per al mestratge.

Durant els anys de juniorat

Com indicava abans, a cada casa de la demarcació havia d'haver-hi almenys dos estudiants, els quals servien per suplir algun dels mestres en cas que faltessin per malaltia o qualsevol altra motivació.

² Per a ambdues fonts segueixo l'edició de les *Constitutiones Religionis Scholarum Piarum...* feta a Barcelona, a la impremta de Francesc Suria i Burgada l'any 1793, que inclou el *Methodus*.

³ *Memorias históricas de las Escuelas Pías de Cataluña*, Sabadell 1960, pàg. 24.

⁴ Arxiu General de l'Escola Pia a Roma (= AGR): *Manuale Epistolarum*, 1685-90, pàg. 792.

⁵ RABAZA: *Historia de las Escuelas Pías de España*, vol. I, pàg. 369.

Les Constitucions assenyalen que s'ha d'estudiar la Retòrica i els casos de consciència (o Teologia). La Ratio de 1718 amplia força els estudis i assenjala els anys que han de durar: dos per a la Retòrica i la Poètica, dos per a la Filosofia i tres per a la Teologia; la matèria de cada grup es divideix per quadriennis i al final s'han de passar uns exàmens. Tan a les Constitucions com a la Ratio s'indica que s'han de fer *disputationes* i que, en tractar de les matèries, hom ha de parlar en llatí.

Tenim constància que a Moià i a Igualada encara el 1735 hi havia júnors estudiant Gramàtica o Retòrica (indicació de la dispersió dels estudiants en diverses cases).⁶

Tot i que a les Constitucions no hi ha cap indicació del fet que han d'estudiar Filosofia, tenim constància que a Moià el 1689 el pare Agustí Passante n'ensenyava. El pare Bassante era un dels napolitans que fundaren Moià i Oliana i l'ànima i l'autor d'aquestes fundacions; havia estudiat a Itàlia, concretament a Chieti, cap al 1674, al costat del pare escolapi Angelo Morelli, deixeble directe de Galileu, i després a Roma va tenir de mestre de Matemàtiques Alfonso Borelli, entre el 1677 i 1679; a Moià ensenyà a dos catalans els pares Josep Font i Tomàs Mir. El pare general escriu al pare Passante el 1689, a Moià «*li leggerà il Goudin non sò si in un anno potranno sentir Logica, Fisica, Matematica e anco Grego*».⁷ Aquests dos escolapis catalans després d'estudiar durant el noviciat la Retòrica i la Gramàtica llatines (sembla que els dos ja en sabien quan entraren al noviciat), estudiaren la Filosofia al costat del pare Passante.

Amb el mestratge del pare Passante s'inicia un corrent entre els escolapis catalans que caracteritzarà el seu futur. Galileu, Borelli, com els escolapis Morelli i Passante, partien de la realitat i no de principis establerts a l'hora de l'anàlisi de la Matemàtica i de les ciències; aquesta filosofia els portà a la llarga a un mètode o *ratio* d'estudis per als col·legis, en què les humanitats clàssiques perden pes a favor de les matemàtiques aplicades a la Nàutica i a l'Agrimensura. Aquest corrent s'imposà entre els escolapis catalans durant el tercer terç del segle XVIII.

La biblioteca

Les Constitucions (II part, capítol VIII, núm. IV) manaven que en totes les cases que es fundessin hi hagués una biblioteca. El pare general va donar normes sobre el seu funcionament amb una circular del 3 d'abril de 1688. Altres capítols generals havien ja ordenat que cada any es destinés una quantitat per a la compra de llibres de la biblioteca i que el rector de cada casa al capítol provincial hagués de presentar una relació dels llibres comprats durant el seu govern. La biblioteca és un instrument essencial per a la formació dels mestres, i per això ha de tenir tots aquells llibres necessaris per preparar les classes; els religiosos poden emportar-se els llibres a l'habitació, però anotant al registre la data de sortida i de devolució de cada llibre.⁸ No tenim ni actes de capítols ni inventaris de les biblioteques d'aquest període. Per això no podem saber quins llibres formaren les primeres biblioteques i deduir-ne alguna cosa.

⁶ AGR.: Reg. Prov. 62, document 14.

⁷ AGR.: Manuale Epistolarum 1685-90, pàg. 1309.

⁸ AGR.: Reg. Gen. A-25, fol. 248r-249r.

De tota manera, he trobat alguns llibres que hi havia a les biblioteques de les primeres cases, i les seves referències són anteriors al final de la guerra de Successió. En una carta del pare general al pare Passante del 4 de desembre de 1683 (tres mesos després de la fundació de Mojà) diu que li envia els llibres de Borelli⁹ (l'antic professor del pare Passante); l'onze de març de 1684 torna a escriure que vol enviar la *Trigonometria* de Cavallieri per als «nostres estudiants de Mojà»;¹⁰ en signar la concòrdia per a la fundació d'Oliana, el mateix pare Agustí Passante exigí que el municipi comprés per als religiosos els llibres següents: «que dita Vila los dega comprar los llibres que són necessaris per dita ensenyança de gramàtica, Retòrica y Poesia, com són un Antoni (de Nebrija), una sintaxis ¿?, un Virgili comentat, un Ciceró, més les vides dels Sants escrites per Ribadeneyra, una Bíblia, un Missal, un Martirologi Romà y Rodríguez "De la perfecció christiana" y algún llibre de casos de consciència».¹¹ El 1709 el pare general, pare Salistri, recomana al pare Bartomeu Mir que llegeixi els autors següents, si vol perfeccionar-se en el que ja sap: Ciceró, Virgili, Horaci, Titus Livi i altres (que no especifica).¹²

A més dels llibres de Teologia i per a la predicació o dels que eren necessaris per al servei i el culte de les esglésies, comprovem que no hi manquen ni autors clàssics llatins i ni tampoc obres de matemàtiques i altres ciències.

L'inventari més antic que conec és de Mataró, datat el 1774, any força allunyat del moment que estudiem ara; de tota manera, crec que la classificació que fa dels llibres (està mutilat i només en tenim les primeres vuit planes) ja indica les preocupacions i preferències de la biblioteca; els titulars són: «*predicables, teólogos, espirituales, gramáticos filósofos, historiales, rubriquistas, aritmética y geometría, juristas y canonistas, coro y refectorio*». A la llista n'hi ha setanta de predicables, vint-i-quatre d'espirituals i cinquanta-quatre de gramàtics.

La biblioteca és, doncs, un auxiliar i un complement de la formació dels mestres escolapis des de la fundació de Mojà.

Dues «famílies» o línies en la formació

La formació dels nous mestres es feia amb una relació immediata entre mestre i deixeble, ja que aquests eren normalment només dos i les matèries no es limitaven a uns ensenyaments teòrics, sinó que cada dia hi havia el contacte amb els nois a l'escola (això tant pel que fa als novicis com als juniors). No és estrany que els mestres marquessin fortament els alumnes i deixessin això que anomenem «escola».

La que podríem anomenar «família napolitana» s'inicia amb el ja esmentat pare Agustí Passante, deixeble d'Alfons Borelli i seguidor d'Angelo Morelli i de Galileu,¹³ però al seu costat hi havia una altra personalitat, el també napolità pare Marino Spina;

⁹ AGR.: Reg. Litterarum B-133, pàg. 442.

¹⁰ AGR.: Reg. Litterarum B-133, pàg. 511.

¹¹ POCH: *Un documento inédito de la fundación de las primeras escuelas pías en España*, pàg. 47.

¹² *Ephemerides Calasancianae*, Roma 1965, pàg. 31, nota 308.

¹³ SÁNTHA, György: *El pare Carlos Juan Pirroni...*, Salamanca, Publicaciones Calasancias 1985, pàg. 11-15, 31-33 i 36-37.

la primera generació que formaren fou la dels pares Tomàs Mir i Josep Font, el segon dels quals no va tenir influència, ja que passà aviat a Roma. El pare Tomàs Mir formà una segona generació, els principals de la qual, per la seva personalitat i influència, foren els pares Leandre Molet (professà el 1708) i Baltasar Toneu (professà el 1709); els escolapis sards ja havien marxat del Principat i la tasca formativa va recaure especialment en l'home més antic, el pare Tomàs Mir. De la segona generació, el que més es dedicà a la formació de joves va ser el pare Toneu, i entre els deixebles destaquen els pares Joan Balcells, Jordi Caputi i Rafael Passarell; aquesta tercera generació d'escolapis autòctons varen ser els que treballaren de manera especial per a la formació de la província de Catalunya deslligada de la resta d'Espanya i li donaren el tarannà que l'ha caracteritzada durant més de dos segles. Podríem fer un resum, assenyalant els noms de cada moment: Passante-Spina, Tomàs Mir, Molet-Toneu i Balcells-Caputi-Passarell.

La «família sarda» s'inicia amb el venerable pare Jordi Pes, vingut a Catalunya després de molts anys de treballar a Sardenya; els seus alumnes foren els pares Bartomeu Mir (era nebot del pare Tomàs i professà el 1705) i Miquel Picanyol; aquest segon va ser un dels principals representants de la línia conservadora de la província, que s'enfrontà als progressistes de la «família napolitana»; com que els mestres de júnior foren de la «família napolitana», a la llarga els escolapis catalans s'identificaren amb aquella tendència, i es va disoldre la «família sarda».¹⁴

Crec que és de molta importància haver remarcat l'existència d'aquestes dues línies o «famílies», ja que la napolitana té les arrels en Galileu i tot el que aquest nom i persona porta i comporta.

Resum

Podríem resumir el que acabem de dir en els següents trets fonamentals: la formació dels mestres escolapis durant el període de 1683 a 1742, és a dir, mentre les cases o col·legis que hi havia al Principat depenien de superiors foranis, es feia al costat d'un altre mestre; era la forma tradicional en el món artesanal. A més d'aquest contacte constant i diari entre mestre i deixeble, aquest estudiava algunes matèries, les que després hauria d'ensenyar als nois a classe, com ara Gramàtica, Retòrica, Aritmètica...; aquí cal destacar la importància que es dona a les ciències matemàtiques seguint la tradició de Galileu, Morelli, Borelli o Passante, que continuaren el catalans Tomàs Mir, Toneu, Balcells... No hi havia una casa especial per als estudiants, sinó que eren distribuïts normalment de dos en dos per les diverses cases del Principat, i així ajudaven en les suplències. Per facilitar l'estudi de cada una de les matèries i per preparar les classes a cada col·legi hi havia una biblioteca, que hom procurava que estés equipada amb les obres indispensables. Formació al costat d'un mestre experimentat, estudi particular de cada matèria i biblioteca eren els elements bàsics de la formació dels mestres escolapis. Tal com marcaven les Constitucions, calia donar principal relleu al mètode d'ensenyament, més que als mateixos continguts: el «*modus eam tradendi*», que diu sant Josep de Calassanç.

¹⁴ PICANYOL: op. cit., pàg. 22-24.

